

rende studie van Dr. Bavinck, „De wijsbegeerte der openbaring." Het kan, door wie van dit werk ernstig studie maakt, niet worden geloofd, dat, mede tengevolge van de „triumfen der wetenschap" en den opbloei der wijsbegeerte, het begrip der openbaring kenmerkend is verduidelijkt en de horizon der openbaring tot veel dieper verte is verwijd.

Op dezelfde wijze heeft machtinger studie van het cultuurleven der oude Oostersche volken ons inzicht in het ontstaan der Schrift verhelderd en voor het zuiverder verstaan van het Woord Gods den weg bereid. In één woord: onze beschouwing van de Schrift draagt meer een organisch karakter. De Schrift is voor ons meer geworden een levend boek, dat niet alleen uit den hemel, maar ook in verband met de tijden geboren is. Het menschelek element is naast, (of wilt ge) in den goddelijken factor duidelijker herkend. En nu hebben wij meer licht, niet alleen over het ontstaan van de afzonderlijke bijbelboeken en van den kanon in het algemeen, maar ook over het leven der patriarchen, het wetboek van Mozes, de geschiedenis van Israël, de taal der profeten, het milieu, waarin onze Heiland optrad, het begrip Logos bij de apostelen.

Ik wijs er voorts op, dat de natuurwetenschap ons meer licht geeft in de geschiedenis der schepping, dat de kennis-theoretische wijsbegeerte ons materiaal geeft tot dieper inzicht in het wezen des geloofs, en de ontdekkingen van de psychologie ons kunnen helpen het begrip inspiratie beter te benaderen.

Men zegge niet, dat dit alles slechts taak is van de theologische wetenschap, — de kerk is geroepen hare belijdenis in overeenstemming met die wetenschap te ontwikkelen. Zij moet als kerk het Woord Gods spreken voor dezen tijd.

Wanneer de Schrift zelve ons het recht en den plicht geeft, „om naar de psychologische en historische voorwaarden onderzoek te doen, waaronder openbaring en inspiratie, vleeschwording en wedergeboorte en het organisch karakter van al deze wonderen feiten in het licht te stellen", (Dr. Bavinck) en God ons in den weg van geheiligde wetenschap met nieuwe winsten zegen, dan mag de kerk deze kennis niet versmaden, maar moet zij verstaan wat het zegt in deze eeuw en voor deze eeuw een profetie Gods te zijn.

B. W.

UIT DE SCHRIFT.

Ironie — in Gethsemané.

Slaapt nu voort en rust!
Matth. 26: 45. Marc. 14: 41.

Wanneer de Zoon des menschen in Gethsemané Zijn zieleangsten uitschreit voor God, dan liggen daar, op een steenworp afstands, de discipelen neer en — slapen.

En in die nevens-stelling van den biddenden Man van smarten en de sluimerende jongeren ligt iets, dat, wanneer het niet Gethsemané gold en niet het evangelie raakte, op iedereen lezer den indruk zou maken van het tragische en het komische, vlak naast elkander.

Indien de evangelist een schrijver was van een tragedie en Gethsemané zich leende voor een passiespel — de kritiek zou niet nalaten, te wijzen op den verschrikkelijken weemoed, de wrange waarheidsbeelding van den schrijver, wiens tragedie haar held zijn hoogste zielespanning laat doorworstelen in het vereenzamelde gezelschap van slapende liefhebbers. Fijn, zouden wij dan recenseeren, prachtig gevoeld, die zweetende held en die geloken oogen daarnaast.

Maar de bijbel schrijft geen tragedie en het evangelie vraagt niet naar onze kritiek. Gethsemané vraagt niet naar onze kritiek, want voor wie in Christus den Middelaar Gods en der menschen heeft gezien, is Gethsemané Gods kritiek — over zijn eigen schuldig hoofd. Wij recenseeren Gethsemané niet, maar Gethsemané recenseert ons.

En daarom kunnen wij er eigenlijk niet eens zoo makkelijk toe komen, dat tragi-komische te zien. En dat is maar goed ook. Wee ons, als wij, wat hier gebeurt, bezien met nuchtere beschouwing. Wij moeten immers Gethsemané doorleven, niet als objectieve toeschouwers, maar met de bange gewisheid, dat daar onze zaak uitgevochten wordt; dat wij zelf in dat drama van bloed en zweet en gebed betrokken zijn.

En niet waar, zodra wij zelf een spannend, critiek moment doorleven, verliezen wij onze nuchterheid; en het tragisch-komische gaat onze ziel voorbij. De intentie, die naar de oplossing jaagt, is dan de dood voor de attentie, die den gang der oplossing gadeslaat en bestudeert.

Maar zoo klein, als wij, is Jezus niet.

Jezus blijft altijd de mensch van zuiverewaar-neming, want Hij is de zondeloze. Wanneer de bitterheid der smijdende contrasten bij ons wordt opgeheven en opgeteerd door den hartstocht in het lijden, dan volgt toch bij Jezus het zielsproces een anderen weg. Juist in dat scherp zien van al wat gebeurt, ligt de verzwarende van zijn lijden. God onthoudt dezen mensch de „gave" der kortzichtigheid. Hij is als een, in wien alles dringt

om uit het smartenhuis wég te komen met haast, doch die, gelijk hij het wel eens in uw droom doorleefd hebt, ieder oogenblik moet stilstaan om te zien met pijnlijk-duidelijke waarneming. De intentie wil weg; de attentie blijft staan en doet haar momentopname.

En nu komt daar de ironie — bij Jezus in Gethsemané. Hij zelf, een worm en geen man, is thans over de angsten heen. Maar Simon, de man, en geen worm, Simon met zijn groote woorden, is nog niet eens aan Jezus' angsten toe: hij slaapt. En de zonen des donders hebben den donder niet gehoord: zij slapen. Slaapt nu voort en rust — zegt Jezus. Welk een ironie, hoe bitter en hoe waar! Ironie, die zich zelf als zoodanig aankondigt, waar immers Jezus tegelijkertijd hen wekt om te zien en op te staan, den strijd tegemoet.

„Ironie" — zoo zegt iemand¹⁾ — „ironie ontstaat door steeds de eindige gebeurtenissen in verband te brengen met den oneindigen eisch van het ethische"; wij zouden zeggen, van het gebod Gods. Ge vindt ze vaak in de Schrift. Niemand meene, dat ze vloekt met den ernst; hebt ge Paulus' bittere ironie²⁾ wel eens bestudeerd?

Ach neen, waarachtige, eerlijke ironie is een stuk levenslijden. Ze is de uiting der weemoedigheid, van wie deel heeft genomen aan het conflict der tegenstrijdigheden, waar hij in geworpen is; hij zelf; en welke plaats weet ge, die méér dan Gethsemané in één momentopname naast elkaar plaatst de geweldigheid van het oneindige en de nietigheid van het eindige, het beperkte, het menscheleke in al zijn zwakheid? Hebt gij de tranen niet vermoed in Jezus' stem? Hebt ge niet gevoeld, dat in zijn ironie de ontzetting spreekt?

Tot Jezus' verhevenheid komt onze ironie niet toe. Want onze ironie blijft niet altijd eerlijk. Ze speelt de oneindigheid wel eens uit tegen de eindigheid, en dan weent ze; maar ze speelt óók het eindige en het zondige vaak uit tegen het oneindige van Gods gebod; en dan glimlacht ze; zij heeft de zonde vergoelikt door het komische, dat in deze wereld nog is. Doch Jezus' ironie doet nooit anders dan de zonde, de halfheid, de lauwheid bestraffen. Gods gebod blijft in zijn ingewanden, óók in zijn ironisch spreken; juist in zijn ironisch spreken. Onze ironie is soms niet enkel uiting der smart, doch ook wel eens de uitweg, waarlangs ze wil ontsnappen. Maar bij Jezus is het zoo niet.

Tot Jezus' heiligheid komt onze ironie niet toe. Onze ironie — ach, hoe vaak is ze ons niet een schild, opgeheven tegen de pijlen der smart en tegen den aanval der conscientie! Wanneer de zonde ons te veel pijn doet, dan stellen we het komische in de zonde voorop, om de zonde in het komische op den achtergrond te dringen. Maar bij Jezus is het anders. Zijn ironie is nooit kwade verlichting van zijn smart. Want zij kan niet verkleinen de zonde bij anderen; en zij behoeft niet een komischen sluier te weven over het tragisch feit der eigen schuld. Jezus' ironie kan nooit een spel van geheuchelde onschuld spelen met de volstrekte eischen van liefde en van recht. Zij kan enkel het absolute van Gods woorden handhaven en daar-tegenover de betrekkelijkheid en de armoedigheid stellen van....

Ja, van wien?

Van de slapende jongeren?

Ach, wij weten beter, en nu vergaat ons de ironie: Jezus' ziel stelt tegenover Gods volstrekt-heid ook onze slapheid en halfslachtigheid. Wij hebben óók geslapen, vlak naast, neen, midden op het slagveld der eeuwigheid.

Slaap nu voort en rust....

Indien Jezus' klagende stem u zoo gewekt heeft, dan zult ge niet de tragedie bewonderen in dit boek van passie en niet in de zonde der slapers het komische ironisch zien, maar u enkel verdiepen in de ontzaglijke smart van Hem, die zoo scherp heeft waargenomen, hoe ontzaglijk klein óók gij zijt bij den strijd van Jezus tegen de eeuwigheid van Gods toorn.

Want het evangelie vraagt niet uw bewondering, doch Jezus' ironie vraagt de verbrijzeling uwer ziel.

En zij wil die werken ook.

K. SCHILDER.

¹⁾ Søren Kierkegaard.
²⁾ 1 Cor. 4: 8, 10.

KERKELIJK LEVEN.

Reformatie van de Catechisatie.

I.

De groote Synode, die driehonderd jaren geleden in Dordrecht vergaderde, was ook voor de catechisatie een reformatische Synode. Het onderwijs in de Christelijke religie stond in de Kerk der Hervorming van de zestiende eeuw voor een groot deel onder den ban van de Middeleeuwsche praktijk. Het peil van godsdienstige kennis was bij velen buitengewoon laag. De noodzakelijkheid van religieuze opvoeding vanwege de Kerk werd door de massa des volks niet ingezien en vele predikanten waren zich hun roeping ten deze niet bewust. De verklaring van den Catechismus

in de namiddagsgodsdiensttoefening werd door sommige predikanten nagelaten en van het geregeld onderwijs in de Christelijke religie aan de jeugdige leden der kerk kwam, over het algemeen genomen, weinig terecht.

Dit euvel hebben de mannen, die ter Generale Synode van 1618 gelegeerd waren, onder de oogen gezien en trachten te verhelpen. Zij waren er van overtuigd dat voor den bloei der gemeente, dat voor het voortbestaan van de gezuiverde kerk in ons land, degelijke kennis van de geloofsleer een onmisbare voorwaarde is. Daarom zijn ze aan het werk gelogen en heeft de Synode besluiten genomen van verstrekkende beteekenis. Het onderwijs in de Christelijke religie werd grondig hervormd.

De maatregelen, die door de Synode van Dordrecht werden voorgeschreven, hadden in de eerste plaats betrekking op de prediking van den Catechismus in de namiddagsgodsdiensttoefening.

Er werd bepaald, dat alle predikanten, zoowel in de steden als op het platteland, des Zondagsmiddags geregeld den Heidelbergischen Catechismus zouden behandelen, en dan op zulk een wijze, dat de preeken niet te lang duurden en door de eenvoudigen konden worden begrepen. Kort en bevattelijk dus. Predikanten die zich aan voortdurend verzuim schuldig maakten, werden met de kerkelijke censuur bedreigd.

De Synode achtte het ook nuttig de dienaren des Woords en de ouderlingen er op te wijzen, dat de leden der kerk trouw vermaand moesten worden om de Catechismusprediking bij te wonen en dat zij zelf met hunne gezinnen een goed voorbeeld moesten geven. Al kwam alleen maar het gezin van den predikant ter kerk, de dienaar des Woords mocht den namiddagdienst niet laten overgaan.

Eindelijk moest de sterke arm der Overheid ook hulp bieden. Op plaatsen, waar de dag des Heeren door arbeid of publieke spelen ontheiligd werd en de menschen door dergelijke profanatiën van het bezoek der Catechismusprediking werden afgehouden, moest aan de Overheid verzocht worden door plakkaaten de ontheiliging van den Zondag te verbieden.

Uit deze strenge voorschriften is af te leiden dat het der Synode van Dordrecht met de Catechismusprediking ernst was. Deze besluiten hebben gezegend gewerkt, tot vermoedering van het kerkbezoek in de Zondagmiddagsgodsdiensttoefening bijgedragen en het peil der religieuze kennis doen stijgen.

De Synode deed nog meer.

Na het advies van de buitenlandsche godgeleerden en van de prae-adviseerende hoogleraren te hebben ingewonnen, besloot zij regelen te geven voor de catechisatie. Gelijk bekend is, onderscheidde zij daartoe drieërlei catechisatie: huiscatechisatie, schoolcatechisatie, kerkelijke catechisatie.

Aan de ouders werd voorgehouden hunne kinderen thuis te onderwijzen in de Christelijke religie, met hen de Catechismuspreke te repeteeren, er voor te zorgen dat de Heidelbergische Catechismus van buiten geleerd werd, met hen Gods Woord te lezen en hen te vermanen om te wandelen in de vrees des Heeren.

De schoolcatechisatie werd opgedragen aan de schoolmeesters, die professie moesten doen van de Gereformeerde religie en de belijdenisschriften der kerken onderteekenen. Hun taak was, de kinderen den Catechismus in te prenten en den zin der woorden op eenvoudige wijze te verklaren, zoodat de leerlingen begrepen, wat ze van buiten leerden. Het toezicht op het catechismus-onderwijs door de schoolmeesters werd toevertrouwd aan de predikanten.

De kerkelijke catechisatie, te geven door de dienaren des Woords, viel samen met de Catechismusprediking, die zoo moest worden ingericht, dat niet alleen de volwassenen er door onderwezen werden, maar ook de jonge menschen de verklaring gemakkelijk konden opnemen. Verder schreef de Synode voor, dat de predikanten eenmaal in de week godsdienstonderwijs zouden geven aan volwassenen, die op de school den Catechismus niet hadden geleerd of bij wie het schoolonderwijs te weinig vrucht had gedragen. Eindelijk werd ook van hen verlangd dat zij personen, die met het oog op het H. Avondmaal openbare geloofsbelijdenis wenschten af te leggen, gedurende drie of vier weken van te voren zouden onderwijzen.

Hoewel de besluiten van de Synode niet alle in de praktijk der volgende jaren zijn verwerkelijkt (van de huiscatechisatie kwam, over het algemeen genomen, weinig terecht), heeft de Synode van Dordrecht een krachtigen stoot gegeven tot de ontwikkeling van de catechese. Het oog werd er voor geopend, dat de kerk in hare ambtsdragers een roeping had te vervullen jegens het opgroeiend geslacht en de predikanten, meer dan tot dusver, zich aan dezen tak van dienst moesten geven, en het onderwijs in de Christelijke religie niet aan de schoolmeesters overlaten.

Toch heeft het besluit van Dordrecht in betrekking tot de catechisatie niet onze onverdeelde sympathie en zijn er punten die ons voorkomen niet juist te zijn. Ook Dr. Kaajan heeft in zijn uitnemende dissertatie „De pro-acta der Dordtsche Sy-

node is
bracht,
Hier
opmerk
Ten
maakt
gie op
doel h
zelfsta
schappi
daarin
niet all
sche ge
maar
histo
wijze
moet o
ken uit
onze
burger
waarde
Met
is ker
ambtsd
kerke
kerke
wijs in
tot zelf
heid v
zijne
Er is
de Chr
dersche
van be
een re
van de
Voorbe
toond
het gyt
uit ten
dat een
nasmus
niet, ni
slagen,
Op
lager
gymnas
de Ge
door w
De cate
eigen
Het is
dat zij
trouwd

POPI

In de
van de
heeft d
gemaak
de ster
en de
toe en
selen w
weer e
er een
zich me
wijdder
van va
die me
kennis
schap
vertrou
hoe lar
gens w
op de
Het
in dien
groote
die de
ben ge
is de
schatte
deze h
zou ku
voor
Christe
men a
ten k
bestrijd
Reed
ook al
wild —
ren, or
loof o
het Da
tendom
aanvan
deze v
Meer
bracht,
het me
algeme
stelling
geest
nisme,
en me

loor som-
geregeld
jeugdige
genomen.

Generale
onder de
Zij waren
gemeente,
erde kerk
eloofsleer
in ze aan
besluiten
het onder-
ondig her-

van Dor-
n de eer-
den Ca-
ing.

n, zoowel
ndagsmid-
lechnismus
en wijze,
door de
ort en be-
oordtured
de kerke-

dienaren
te wijzen,
l moesten
te wonen
goed voor-
maar het
enaar des
aten over-

erheid ook
es Heeren
l werd en
a van het
afgehoud-
orden door
ag te ver-

te leiden
de Cate-
uten heb-
g van het
istocofening
ennis doen

godgeleer-
eeren te
te geven
erscheide
techisatie,

omme kin-
ke religie,
teeren, er
atechismus
ds Woord
andelen in

en aan de
doen van
disschriften
as, de kin-
den zin
verklaren,
van buiten
mus-onder-
evertrouwd

oor de die-
Catechis-
gericht, dat
onderwezen
de verklar-
er schreef
enmaal in
geven aan
atechismus
olonderwijs
e werd ook
het oog
fbelijdenis
rie of vier
zen.

e niet alle
erwerkelijkt
t algemeen
ynode van
tot de ont-
erd er voor
raders een
opgroeiend
tot dusver,
t geven, en
niet aan de

t in betrek-
deelde sym-
komen niet
zijn uitne-
rdische Sy-

node in 1618" enkele bezwaren naar voren ge-
bracht, die inderdaad gegrond zijn. (bl. 214, v.v.)
Hier ter plaatse kunnen we met een tweetal
opmerkingen volstaan.

Ten eerste is niet voldoende onderscheid ge-
maakt tusschen het onderwijs in de Christelijke reli-
gie op school en de catechese. De school heeft ten
doel het kind op te leiden, te vormen tot een
zelfstandig lid van de maatschappij, dat de maats-
chappij in haar tegenwoordigen vorm verstaat en
daarin kan meeleven. Daartoe moet het kind o.a.
niet alleen de voornaamste feiten uit de Vaderland-
sche geschiedenis in hun onderling verband kennen,
maar ook een overzicht verkrijgen van de heilige
historie, waarin God zich zelf op buitengewone
wijze tot onze zaligheid heeft geopenbaard. Het
moet op de hoogte zijn van de gewichtigste stuk-
ken uit de leer des heils, om de grondslagen van
onze Christelijke maatschappij te kennen en als
burger de betekenis van de Kerk en haar leer te
waarderen.

Met de catechisatie staat het anders. De catechese
is kerkelijk onderwijs, wordt gegeven door een
ambtsdrager (den dienaar des Woords), heeft een
kerkelijk doel. Door middel van het ambtelijk onder-
wijs moet het jeugdig kerklid opgevoed worden
tot zelfstandig kerklid, dat in staat is met bewust-
heid van al zijne rechten gebruik te maken en
zijne plichten te kennen.

Er is onderscheid tusschen schoolonderwijs in
de Christelijke religie en catechese der Kerk. On-
derscheid in keuze der stof, in doel, in methode
van behandeling. Dr. G. Elzenga heeft indertijd
een rede gehouden op een algemeene vergadering
van de Nationale Vereeniging voor Gereformeerd
Voorbereidend Hooger Onderwijs, duidelijk aange-
toond dat onderwijs in de Christelijke religie op
het gymnasium en catechisatie twee zijn, en daar-
uit terecht de praktische consequentie getrokken,
dat een gymnasiast, die op een Gereformeerd gym-
nasium het onderwijs in de Christelijke religie ge-
niet, niet van het bijwonen der catechisatie is on-
tslagen, maar verplicht is deze trouw te bezoeken.

Op de lagere school, de school voor uitgebreid
lager onderwijs, de hogere burgerschool en het
gymnasium moeten de Bijbelsche Geschiedenis en
de Geloofsleer onderwezen worden, maar daar-
door wordt de catechisatie niet overbodig gemaakt.
De catechisatie heeft een eigen taak, eigen methode,
eigen leermeester, n.l. den dienaar des Woords.
Het is niet juist gezien van de Dordtsche vaders,
dat zij het onderwijs in den Catechismus toever-
trouwden aan de onderwijzers der school en de

predikanten in hoofdzaak als schoolopzieners of
inspecteurs voor het vak der religie lieten dienst
doen. De Kerk heeft zelf door haar eigen organen
de lammeren van de kudde van onzen Zaligma-
ker te hoeden en te weiden.

Er is nog een andere onderscheiding, die ook
aan de mannen van Dordt is ontgaan, die, wan-
neer ze ook theoretisch is ingezien, toch niet prac-
tisch is doorgevoerd. Het is de onderscheiding van
catechismusprediking en catechisatie.

De catechismusprediking is, hoewel geen bepaal-
de tekst uit de H. Schrift verklaard, maar de door
de Kerk geformuleerde waarheid naar het Woord
Gods ontvouwd wordt, bediening des Woords in
den eeredienst. De personen tot wie de prediker
zich in de eerste plaats richt, zijn niet de cate-
chumenen, maar de belijdende leden der kerk, die
tot het II. Avondmaal zijn toegelaten.

De catechese echter is onderwijs dat aan onmon-
digen gegeven wordt, zij is geen element in den
eeredienst en zoowel naar stof als methode van
de catechismusprediking onderscheiden. De cate-
chese is een eigen zelfstandige functie in het ambt
van den dienaar des Woords.

Dit onderscheid was onzen Vaders niet geheel
helder. Vandaar dat in het Formulier ter bevesti-
ging van de dienaren des Woords bij het opnoemen
van de functies van het ambt met geen enkel woord
van de catechese wordt melding gemaakt. De door
de Synode van Leeuwarden 1920 benoemde Co-
missie tot herziening van onze liturgie, mag ook
aan dit punt wel haar aandacht schenken.

Sedert Dordt heeft in de Gereformeerde kerken
hier te lande de ontwikkeling niet stil gestaan
en vooral in de negentiende eeuw is er, dank zij
de uitnemende gaven, die de Heere onze God in
Zijne genade aan Zijn kerk schonk, onder leiding
van uitnemende mannen, verheldering en verdie-
ping van inzicht gekomen.

Om nu maar bij de hierboven aangegeven pun-
ten te blijven, ten opzichte van het eerste wordt
al meer erkend, dat godsdienstonderwijs op de
school en catechese niet mogen worden vereen-
zelvigd, en school en kerk een eigen terrein en
taak hebben; ten opzichte van het tweede is de
onderscheiding tusschen catechismusprediking en
catechese, zoowel in de theorie als in de praktijk,
doorgevoerd. Wanneer er nu nog bijgevoegd wordt,
dat, terwijl de Bijbelsche Geschiedenis in het ker-
kelijk onderwijs, zooals de Dordtsche Synode het
bedoelde, als leervak werd gemist, thans op de
scholen en catechisatiën ook de Heilige Historie
wordt onderwezen, dan mag met dankbaarheid ge-

staan van een God is een bijgeloof uit vroegere
tijden, toen de „cultuur“ nog niet zoo hoog stond.
Een wezenlijk verschil tusschen mensch en dier
bestaat er natuurlijk ook niet. De monisten spreken
niet van ziel en lichaam, geest en stof; neen,
alleen de materie bestaat en wat onderwetsche men-
schen ziel of geest noemen, is slechts een functie,
een werkzaamheid van de materie.

In 1893 hield Ernst Haeckel een voordracht over
het monisme als band tusschen religie en weten-
schap. Uit deze rede bleek duidelijk wat het mo-
nisme voor Haeckel is. Hij schildert het daarin als
een nieuwe religie, opgebouwd op het Darwinisme
en hij laat dit monisme optreden met de pretentie,
dat het de natuurwetenschappelijke wereldbeschou-
wing is en dat het berust op vaststaande resultaten
van de moderne natuurwetenschap. In deze pre-
tentie ligt een van de grootste gevaren van Haeckels
monisme, want daardoor worden vele niet-ingewij-
den verblind en wordt het monisme met een nim-
bus van onfeilbaarheid omgeven.

Haeckel heeft zeven jaren later zijn beginselen
verder uitgewerkt in een boek, dat „De Wereldraad-
selen“ heet. In dit werk heeft hij openlijk den
strijd aangebonden tegen het Christendom. Het is
een door en door schandelijk boek, waarin de vuil-
ste laster en de grofstte spot met elkaar wedijve-
ren. En telkens herhaalt hij, dat de resultaten der
natuurwetenschap de grondslagen zijn voor zijn
monisme. Maar daarbij bleek tevens, dat deze hoog-
leeraar in de diervetenschap heel weinig begrip had
van de resultaten der natuurwetenschap. Zijn boek
bevat grove leugens en groote domheden op het
gebied der filosofie, biologie en natuurkunde.

„De Wereldraadselen“ vond dan ook in weten-
schappelijke kringen een verre van gunstig onthaal.
Van alle kanten regende het protesten. Een scherp
contrast hiermede vormde echter de opgang, dien
het boek onder het volk maakte. In Duitschland
werden in enkele jaren tijds eenige honderdduizen-
den exemplaren verkocht en Haeckel kon er zich
weliswaar op beroemen, dat hij zeker reeds een mil-
lioen lezers gevonden had. „De Wereldraadselen“
werd spoedig in twintig talen overgezet en overall
over de geheele wereld vond het ruimen aftrek.
Ja, het debiet van dit werk is zoo groot, dat het
alleen nog maar geëvenaard wordt door de op-
lage van de romans van Zola.

Het lezen van Haeckels boek heeft op velen
een verderfelijken invloed geëffend. Bliesterveld
schreef eens in zijn bekende gespiegelde taal over
het materialisme: „De drankzucht en hoerarij ver-
slaan hare duizenden, maar de valscheheid genaam-
de wetenschap veilt hare tienduizenden. Een Na-
poleon deed de aarde druipen van bloed, verfde

constateerd worden, dat we sinds Dordrecht voor-
uitgekomen zijn. Er is groei, ontwikkeling waar
te nemen. De reformatie heeft zich doorgezet.

Evenwel, we zouden niet Gereformeerd zijn, wan-
neer we van opinie waren, dat we nu met onze
catechisatie het non plus ultra hadden bereikt en
we verder alle hervorming konden onthouden.

We zijn er nog niet!
Er zijn op het gebied der catechese misstanden,
die verdwijnen moeten.

Ingeroeste gewoonten moeten met een stevigen
engelschen sleutel losgeschroefd worden.

De ontwikkeling van de paedagogiek heeft, vooral
op het gebied van de methode, den catecheten iets
te zeggen.

De opleiding van den catecheet vraagt dringend
herziening.

In de weinige artikelen die over de catechese
zullen handelen, kunnen alle „pointen van noodige
reformatie“ niet ter sprake komen.

Enkele willen we noemen, opdat de overtuiging
gewekt worde en versterkt, dat de reformatie ook
op het gebied der catechese moet worden doorgezet.

Het geldt hier een belang van hoog gewicht.

Het heil der jeugd!

De toekomst van 's Heeren kerk!

T. HOEKSTRA.

De wapens neder!

Niet om te beoordeelen — dat behoort in een
andere rubriek thuis — breng ik hier de jongste
brochure van Dr. Geelkerken: „Om het Getuigenis,
een woord van toelichting en verweer“ hier ter
sprake.

Maar omdat er een paar maal ook mijn naam in
voorkomt.

En nu wil ik er even rekenschap van geven,
waarom ik hierop niet antwoord.

Dit geschiedt, niet omdat ik door het betoog van
Dr. Geelkerken ben overtuigd, ook niet omdat ik
de beide voorwaarden, welke de schrijver aan het
slot stelt en waarop hij bereid is den strijd te
beëindigen zoo treffend geformuleerd acht, nog
minder omdat ik mij in eenig opzicht beleedigd
gevoel — Dr. G. heeft mij daartoe volstrekt geen
reden gegeven — maar uit geheel anderen hoofde.

Ik zou willen adviseeren aan dezen strijd een
einde te maken door gebrek aan bestrijders.

En ikzelf begin daarom mij aan dit advies te
onderwerpen.

Hierbij is het mij niet te doen om te negeeren

de slagvelden rood. Maar zijn tyrannie was spoedig
ten einde. De wijsgeeren der revolutie zijn van
name den meesten onbekend, maar hun stelsel be-
heerscht nog de geesten en heeft nu meer dan
een eeuw de menscheid op doolpaden gevoerd,
die ten verdere leiden“.

Dit woord geldt ook van Haeckels monisme. Zeer
veel hebben na het lezen van „De Wereldraad-
selen“ het christelijk geloof, dat zij van huis uit
beleden, verloochend. Zij konden niet meer geloo-
ven in den Bijbel en Gods openbaring; maar zij
geloofden wel in het monisme, omdat de profeet
van Jena beweerde, dat de monistische wereld-
beschouwing door de resultaten der natuurweten-
schap bewezen was. Duizenden hebben dit ge-
loofd en Haeckel nagepraat, zonder zich ooit te
bezinnen over de vraag, wat deze resultaten der
natuurwetenschap zijn en wat het verband is tus-
schen het wereldbeeld, dat de wetenschap ons doet
kennen en de monistische wereldbeschouwing, die
Haeckel propageert.

Thans, na twintig jaren, werkt het kwaad, dat
Haeckels berucht boek gesticht heeft, nog steeds
door. Ook in christelijke kringen in ons vaderland.
Ik geloof, dat ieder Gereformeerde, die van „De
Wereldraadselen“ kennis nam, gewalgd heeft over
den inhoud en zich met name ook geërgd zal
hebben aan de oppervlakkigheid van den schrijver.
Maar toch hebben deze monistische werken een
gedachtensfeer geschapen, die op den duur voor
het christelijk geloof nadeelig kan zijn. De mee-
ning heeft post gevat, dat de resultaten der na-
tuurwetenschap in strijd waren met wat de Bijbel
ons leerde. Velen hebben geoordeeld, dat deze we-
tenschap een nieuwe wereldbeschouwing gaf, die
als gelijkwaardig concurrent zich kon meten met
de christelijke levensbeschouwing. En zoo is er,
ook in geloovige kringen, vaak gesproken over het
conflict tusschen Christendom en natuurwetenschap.

Sommige Christenen hebben zich, beducht voor
hun geloof, teruggetrokken op eigen terrein en hals-
starrig geweigerd kennis te nemen van de resulta-
ten der natuurwetenschap. Dat was althans een
veilige weg. Maar aan deze Christenen is het ook
te wijten, dat we met een christelijke beoefening
der natuurwetenschap in ons vaderland zoover ach-
terop geraakt zijn en dat de belangstelling voor
de wonderwerken Gods, die de natuur ons te aan-
schouwen geeft, in onze kringen zoozeer verflauwd
is. Anderen, die de resultaten der natuurweten-
schap zagen door den bril van populaire monis-
tische schrijvers, zijn daardoor in ernstigen twijfel
geraakt en hebben vaak hun christelijk geloof
opgeofferd.

W. J. A. SCHOUTEN.

POPULAIR-WETENSCHAPPELIJKE SCHETSEN.

Apologie en Natuurwetenschap.

II.

In den loop der negentiende eeuw is het terrein
van den kamp nogmaals veranderd. In dezen tijd
heeft de natuurwetenschap ongekende vorderingen
gemaakt en is zij tot grooten bloei gekomen. In
de sterrenkunde, de natuurkunde, de scheikunde
en de biologie nam de feitenkennis met den dag
toe en ook het verband tusschen allerlei verschijn-
selen werd steeds duidelijker. En iedere vondst gaf
weer een prikkel tot nieuwe studie. Zoo waren
er een groot aantal mannen van wetenschap, die
zich met al hun energie en met groot enthousiasme
wijdten aan de natuurstudie en buiten dien kring
van vakgeleerden waren er nog vele duizenden,
die met groote belangstelling van de ontdekkingen
kennis namen en de ontwikkeling der natuurweten-
schap volgden. Zoo groot was in die dagen het
vertrouwen in de natuurwetenschap, dat men er
hoe langer hoe meer toe overging de methode, vol-
gens welke zij pleegt te werken, ook toe te passen
op de geesteswetenschappen.

Het behoeft ons niet te verwonderen, dat men
in dien tijd, toen iedereen verstand stond van de
grootte vorderingen van natuurkunde en techniek,
die de maatschappij een geheel ander aanzien heb-
ben gegeven, dat men er in dien tijd toe gekomen
is de betekenis der natuurwetenschap te over-
schatten. In die dagen heeft men gemeend, dat
deze hooggeroemde natuurwetenschap het antwoord
zou kunnen geven op al die levensraadselen, waar-
voor de oplossing vóór dien tijd alleen in het
Christendom te vinden was. Men meende ook, dat
men aan de uitkomsten der natuurstudie argumen-
ten kon ontleenen om de christelijke religie te
bestrijden.

Reeds de ontwikkelingsleer van Darwin heeft —
ook al heeft Darwin zelf dit misschien niet ge-
wild — velen afgetrokken van het geloof der vade-
ren, omdat de nieuwe denkbeelden het Schriftge-
loof ondermijnden. Vele ongelooften hebben in
het Darwinisme een wapen gevonden om het Chri-
stendom te bestrijden en hebben daarmede soms
aanvankelijk succes gehad, ook al bleek later, dat
deze wapens niet van de solidste soort waren.

Meer afbreuk is aan de christelijke kerk toege-
bracht, toen Haeckel optrad als de profeet van
het monisme. Onder monisme verstaan we in het
algemeen de leer, die alle onderscheid en tegen-
stelling tusschen God en mensch, ziel en lichaam,
geest en materie opheft. Het materialistisch mo-
nisme, dat Haeckel predikt, spreekt niet van God
en mensch, alleen de mensch bestaat en het be-

of dood te zwijgen of welke andere dingen van dezen aard men ook bedenken kan.

Mij drijft een geheel ander motief.

Dr. Geelkerken beweert in deze brochure nogmaals dat het Getuigenis der Synode eenzijdig is en dat hij met zijn preek niet anders heeft bedoeld, dan het werk der synode aan te vullen.

Nu kan men zoowel over het een als over het ander met Dr. Geelkerken verschillen.

Dat men dit in eerster instantie liet uitkomen, lag voor de hand.

Maar ik kan deze punten nu niet zóó belangrijk vinden, dat men er den strijd over voortzetten moet.

Tot de groote problemen van onzen tijd behooren ze zeker niet.

Het gaat hier niet over de roeping der kerk.

Maar over wat Dr. Geelkerken met zijn preek heeft bedoeld.

Dr. G. heeft nu zijn bedoeling toegelicht.

En nu kan men het daarmee eens zijn of niet, moge het in elk geval nu uit zijn.

Moet in elk debat iemand het laatste woord hebben, hoffelijkheid eischt, dat men het hier aan Dr. G. gunne.

Men spare zijn krachten voor gewichtiger arbeid, voor ernstiger strijd.

— Naief?

„De Hervorming” spreekt over de apologetische voordrachten, welke van Hervormde zijde in Amsterdam worden gehouden.

Zoo komt het blad tot de apologie of geloofs-verdediging.

In dat verband oefent het critiek op wat wij vóór enkele weken in „De Reformatie” schreven.

De tijd is er rijp voor, beweert Dr. Hepp in „De Reformatie”. Deze bespreekt een artikel van den physiologischen medewerker van „De Haagsche Post”, waarin beweerd wordt, dat tegenwoordig in wetenschappelijke kringen de meening afgedaan heeft als zou men levende bacillen uit een mengsel van stoffen in een flesche kunnen doen groeien. Niemand geloofde daar meer aan de generatio spontanea of met welke mooie woorden men het wonder van het ontstaan van leven uit het levenloze ook wil aanduiden.

Naar aanleiding van deze bekentenissen schrijft Dr. Hepp: „Toch kan hij er niet toe komen toe te geven, dat de Christelijke scheppingsleer hier de eenige uitkomst biedt”. En jubelend roept hij uit: „Men ziet hieruit weer, hoe wij apologetisch bijzonder sterk staan”.

Ik zou er haast toe komen om Dr. Hepp zijn heerlijke naïviteit te benijden. Hij kan blijkbaar maar niet begrijpen, dat de wetenschap, omdat zij de generatio spontanea niet meer aanvaardt, niet naastom tot het scheppingsverhaal uit Genesis I als eenige uitkomst haar toevlucht neemt. Hij meent, dat de gereformeerde leer naastom het pleit gewonnen heeft, omdat de wetenschap zich aan den waan van het materialisme begint te onttrekken. Wij vreezen, dat diezelfde beminnelijke naïviteit ook bij apologeten als Dr. Bakker c.s. in sterke mate aanwezig is. Daarom verwachten wij van hun poging geen schitterend resultaat. Naïviteit is nu eenmaal een bijzonder ongeschikte eigenschap voor een apologet.

Nu vatten we geen vlam op het woord „naief”, al klinkt het ook min vriendelijk.

Wie een poosje voor de pers gewerkt heeft, bergt zijn ontplofbare stoffen heel achterin en zet er een paar flinke schildwachten bij.

Explosies zijn dan niet zoo spoedig te duchten.

Maar wat „De Hervorming” hier naief noemt, noemen wij eenvoudig logisch.

Als men uitgaat van de volgende gegevens: 1. er was oorspronkelijk niets dan materie, doode stof; 2. thans is er een overvloed van leven op onze aarde; 3. dat leven kan niet gewekt zijn door het levenloze zelf; 4. het kan ook niet op aarde gebracht zijn van andere planeten of hemellichamen af, — en op dat standpunt stelde zich de physiologische medewerker van „De Haagsche Post”, dan vragen wij: welke andere mogelijkheid blijft hier open dan de inwerking van een Macht, die niet tot de oorspronkelijke wereld behoort en ook niet uit die wereld is voortgekomen?

Ziet „De Hervorming” nog een andere mogelijkheid?

Wij zouden het gaarne vernemen.

— De kerkelijke seismograaf.

De seismograaf is, naar men weet, het vernuftige toestel, waardoor de aardbevingen zichzelf in onze observatoria afteekenen.

Onze kerkelijke seismograaf nu is den laatsten tijd verre van rustig.

Telkens worden er schokken gemeld.

Binnen den tijd van een week kwamen de tijdingen uit de lucht vallen, dat Dr. Veltenaar van Veenendaal en candidaat Schuurman zich aan de gemeenschap onzer kerken hebben onttrokken en zich wenschen aan te sluiten bij de Ned. Hervormde Kerk.

Van Dr. Veltenaar verwondert dit niet al te zeer. Schreef hij indertijd niet, dat het prof. Bavinck en hem gemakkelijker zouden vallen om tot het predikambt in de Hervormde kerk te worden toegelaten dan anderen, wijl zij gestudeerd hadden aan Openbare Universiteiten?

Liet hij zich ook over de Doleantie niet uit in bedenkelijken zin?

Achtle de classis Amersfoort het niet noodig nader met hem te handelen over zijn uitlatingen aangaande de Schrifteritiek?

En wel betuigde hij later hierover zijn leedwezen en is het op zichzelf niet onmogelijk dat een snelle omkeer van gevoelens ook een diepgaande is, maar in den regel maant het toch tot voorzichtigheid en houdt men met de mogelijkheid van nieuwe verandering rekening.

Intusschen blijkt ook hieruit weer, dat ons kerkelijk leven dringend consolidatie (versterking) noodig heeft.

De overgang naar een andere kerk schijnt sommigen niet zwaar te vallen.

Dit getuigt natuurlijk van ondiep kerkelijk bewustzijn.

Hieraan mag voorzeker onder ons weleens meer aandacht worden geschonken.

En waar er naar alle waarschijnlijkheid bij Dr. Veltenaar ook dogmatische motieven in het spel waren, dient ook in dit opzicht de toestand goed onder de oogen te worden gezien.

Hoezeer feiten als deze altijd te betreuren zijn, geven zij toch dit goede getuigenis aan onze kerken, dat zij, die van onze belijdenis afwijken, het er niet kunnen uithouden.

Met smart zien wij zulke broeders heengaan, maar het zou veel gevaarlijker zijn, indien zij in zulk een geestesgesteldheid bleven.

Daarom stemmen zulke gebeurtenissen tot droefheid en tot dank.

Zoo zijn dan onze kerken hierdoor weer op haar plicht in dezen ernstigen tijd gewezen.

Zij hebben te staan naar vernieuwing des levens, naar verdieping van het dogmatisch doorzicht, naar versterking van het kerkelijk besef.

HEPP.

ZENDING EN EVANGELISATIE.

De Classe Batavia.

De Gereformeerde kerken op Java: Batavia, Soerabaja en Bandoeng, en ook Medan op Sumatra, stonden als „buitenkerken” in verband met de classe „s-Gravenhage”. Nu er ook kerken geïnstitueerd werden te Semarang, Djoeja en Solo, de correspondentie met Den Haag moeilijkheden opleverde, en er speciale Indische belangen vielen te behartigen, werd steeds meer de drang gevoeld, om de Ger. kerken in Indië tot een zelfstandige classe te organiseren. Op de synode van Rotterdam was het verzoek, om daartoe over te gaan, reeds ingekomen, maar de classe Den Haag moest hierover eerst haar oordeel uitspreken. Eer deze classe echter zich een eindoordeel kon vormen, werd reeds een „voorloopige classe vergadering van de kerken op Java en Sumatra” gehouden. Sommigen in ons land keurden dit niet goed, maar de kerken in Indië handelden alzo niet, om eigenmachtig op te treden, en zich aan het oordeel der kerken in het moederland te onttrekken, maar omdat de omstandigheden ertoe drongen; alzo werd het informeel der handelwijze vriendelijk over het hoofd gezien.

Op de synode van Leeuwarden bracht de classe Den Haag advies uit over deze zaak, hetwelk den raad inhield tot een dergelijke classevorming zoo spoedig mogelijk over te gaan; en in de zitting van Dinsdag 7 Sept. werd daartoe zonder eenige discussie besloten. Dit besluit is van zooveel gewicht, dat het wel noodig mag worden geacht er eens de aandacht op te vestigen.

Reeds het institueeren van zelfstandige Geref. kerken was een gebeurtenis van belang; het wees op den groeten zegen Gods, over het werk der zending geboden, en op de rijke vrucht van den arbeid van het organiseren der „verstrooide” Gereformeerden in Indië. Het doel der zending is toch niet alleen „zielen te winnen voor het Lam”, gelijk het ideaal van graaf van Zinzendorf was, maar ook om de gewonnen zielen te vereenigen tot een kerk, en dan natuurlijk ook, indien er meerdere kerken kwamen, deze samen te voegen in classicaal verband. De tijd om tot dit laatste over te gaan, was rijp, en daarom nam de synode het wijze besluit, om het verzoek uit Indië in te willigen. De gereformeerde kerken in Nederland kunnen Gode slechts dankbaar zijn voor Zijn zegen op hun arbeid zoo kennelijk gegeven.

Terecht merkte Dr. Klaarhamer in zijn rapport over deze materie aan de Generale Synode op, dat de wensch, om een zelfstandige classe te vormen, uit Indië zelf opkwam. Uit Nederland werd geen drang gevoeld, om daarnaar te staan; het was aldaar diepgevoelde behoefte. Ook werd niet van hier hun een voorschrift gegeven, hoe zij handelen moesten, maar de ontwikkeling van het Indisch kerkelijk leven vertoont een eigen type; de aloude en beproefde beginselen van het gereformeerde kerkrecht zijn ook daar aanvaard, maar worden toegepast en uitgewerkt in verband met de geheel eigenaardige en van Nederland zoozeer verschillende behoeften, vragen, nooden en gevaren, waarvoor de Ger. kerken in Indië zich geplaatst zien. Ook dit verdient slechts onze toejuiching.

Het trekt de aandacht, dat slechts zeven kerken werelden saamgebonden tot de classe Batavia, n.l. Batavia, Soerabaja, Bandoeng, Me-

dan, Djoeja, Semarang en Solo. Want er zijn toch meerdere gereformeerde kerken in Indië, als wij ons niet vergissen, b.v. Glonggong, Melolo enz. Waarom de laatste kerken er niet bij gevoegd zijn, vinden wij in het rapport niet vermeld. Wellicht mogen wij het afleiden uit de karakterisatie der zeven genoemde kerken, als wij lezen: „Er zijn thans in Indië reeds zeven gereformeerde kerken geïnstitueerd, die haar eigen zaken moeten behandelen en ook kunnen behandelen, en die in de gelegenheid behooren gesteld te worden dit ook in welgeoordeerde gezamenlijke vergadering te doen”. Met het oog op die woorden zouden wij dan kunnen zeggen, dat kerken als Melolo en Glonggong nog niet in staat zijn hun eigen zaken te behartigen. Erg duidelijk is het niet, maar de oorzaak zal dan wel zitten in het Europeesch element, dat in die zeven kerken overwegend, of in elk geval leidend is.

Wij kunnen echter deze kwestie gerust overlaten aan de zendingsdeputaten, die door de broeders in Indië voldoende zullen worden ingelicht en geraden. Veel wijsheid zal er voor noodig zijn, om later de kerken, die overwegend Javaansch en Soembaneesch zijn, tot een zelfstandige classe te organiseren. Of zullen die kerken in het verband der classe Batavia kunnen worden opgenomen? Wij gevoelen, dat hier voetangels en klemmen liggen. Daar het rapport over deze dingen zwijgt, vermoeden wij, dat de Javaansche en Soembaneesche kerken voor classevorming nog niet rijp worden geacht. En toch zal het dien kant op moeten!

Over de voorloopige classe-vergadering, te Soerabaja 23 en 24 Juni 1920 gehouden, schrijft Dr. Bakker een artikel in „De Macedonier” van Febr. 1921. Die voorloopige vergaderingen hebben naar zijn zeggen grooten zegen gebracht aan „de kerken van Europeanen” in Ned. Indië. Afdoend stelt hij de noodzakelijkheid in het licht van een afzonderlijke classe Batavia. Immers, aldus schrijft hij: „Een kring van geloovigen, die zich gevormd heeft op grooten afstand van den kerkeraad, waaronder hij staat, heeft veel grooter gevaar informeele dingen te doen, dan een geïnstitueerde kerk, die in het kerkverband is opgenomen. Met de vorming van een classe is het geval hetzelfde. Wanneer de kerken in Indië genoodzaakt zijn over allerlei dingen officieus te correspondeeren, bestaat er veel meer gevaar, dat zij naast de Ger. kerken in Nederland komen te staan, dan wanneer zij officieel als classe worden erkend. De wensch naar eigen classevorming is juist geboren uit de behoefte om zoo nauw mogelijk met de kerken in Nederland verbonden te blijven”.

Vooral op de vergadering van Juni 1920 zijn belangrijke dingen besproken en besloten, waarvan Dr. Bakker eenige voorbeelden noemt. Wat hij van het concubinaat vermeldt, mag wel weerklinken vinden onder ons volk. Verschillende cultuurmaatschappijen toch nemen employe's in dienst onder voorwaarde, dat zij pas na eenige jaren, als zij meer verdienen, mogen trouwen. Deze regeling, schijnbaar verstandig, leidt in werkelijkheid menigen zwakken jongeling naar den zedelijken en lichamelijken ondergang. Geplaatst in een eenzaam oord, ziet men zich soms gedwongen een concubine te nemen, om niet tot erger te vervallen. De kerk van Medan heeft sterk tegen dit trouwverbod geijverd, en niet zonder resultaat. Men wil nu de actie van Sumatra naar Java overplanten. Zoo lang dergelijke toestanden gehandhaafd blijven, zegt Dr. Bakker, is het onverantwoordelijk zijn kinderen naar Indië te laten gaan in dienst van culturondernemingen. Hij acht het ook noodig, dat een kerkelijke vergadering in Nederland zich hierover uitspreke. Tegen dit laatste is natuurlijk heelemaal geen bezwaar, maar dan moet men eerst van de broeders in Indië genoegzame gegevens ontvangen, om bij de betrokken maatschappijen op intrekking van het onheilig en onheilzaam verbod aan te dringen.

Eindelijk zou iemand kunnen vragen, of die kleine en weinige Ger. kerken van veel betekenis zijn en eenige toekomst hebben. Dr. Bakker laat daarover geen onzeker geluid hooren, als hij schrijft: „Men stelt het wel eens voor, dat onze Ger. kerken oledroppelen zullen blijven, drijvende op de groote Indische maatschappij. Dat gevaar (Dr. B. noemt dit een gevaar!) bestaat zeer zeker, als men zich opsluit in eigen kring en de buitenwereld aan haar lot overlaat. Nu spreekt het wel vanzelf, dat de zwakke Indische kerken het zendingswerk onder Javaan, Maleier en Soembanees niet kunnen overnemen. Maar er is iets anders, waar de kerken van Europeanen ernstige aandacht aan hebben te wijden. Het aantal Javanen en Chinezen, dat Hollandsch spreekt, wordt steeds grooter en grooter. Deze zijn gemakkelijker te bewerken door middel van de Hollandsche dan door middel van hun eigen taal. Zij zullen over het algemeen opgenomen willen worden in de Europeesche gemeente. Hier opent zich dan een perspectief voor de Europeesche kerken. Zij zien hier een arbeidsveld voor zich, dat zeer belangrijk is, omdat zij op deze wijze invloed kunnen oefenen op het meer ontwikkelde deel der Indische maatschappij. Indien de Indische kerken zich met kracht gaan toeleggen op evangelisatiearbeid onder de afgedwaalde christenen, en op zendingsarbeid onder Hollandsch

spreken
twijfel
Dit z
Batavia
bereike
A. J.
De
bestaat
ten op
Alles
tine-we
Kun
Wan
boek e
intensi
dus de
het vo
de let
volks.
Door
de akk
prodi
De p
diep in
tuigd
die Go
ende i
christe
bloei
om de
kende
voor e
matori
we be
kemen
ten f
zich a
der m
Het
ons be
christe
Hoe
die tw
binding
gens k
zij zie
Van
dagen
maats
kenner
pulche
wat ni
waarm
Maa
waar l
tendon
zal zie
August
schoon
De sch
vooral
worder
gave r
vensop
kring
zichzel
wortel
Maa
Hemze
souver
als de
de sch
er har
schen.
ziet ge
ming
broken
Wat z
is de
wereld
heid,
Laat
Calvin
eigen
lijks o
rijker
ge het
of ze
ren, m
zijn g
eigen
eigen
gie, m
ontwik
stenge
en da
blijken
Wij
de tw
omwo
vreem